

Arnon Grunberg

Nagovor ob *Dnevu spomina* 4. maja 2020

Ne

Nemalokrat sem se spraševal, kakšen je smisel spominskih slovesnosti, srečanj, kakršno je današnje. Častimo spomin, ker nam tako zapoveduje tradicija ali gre morda za kaj več? Lansko pomlad sem se med predavanjem o delu Marge Minco in vojni – ne vem, ali vojna zasleduje mene ali jaz zasledujem njo – zavedel, da bi počastitev spomina morala biti več kot zgolj ritual, da bi morala vsebovati željo po spoznanju in da so krilatice zato največji sovražniki pomembnih spominskih slovesnosti. Spoznal sem tudi, da je tista druga krilatice, da namreč zdaj že poznamo zgodbo o vojni in Judih, vedno glasnejša; ošabna krilatice, ki temelji na prepričanju, da zdaj vemo vse in se lahko poslovimo od relativno nedavne preteklosti.

Trditev, da preteklost poznamo, je nemalokrat odraz pomanjkanja želje, da bi se iz nje karkoli naučili. In kdor ne pozna svoje preteklosti, ni toliko v nevarnosti, da bo napake ponovil, kot je v nevarnosti, da ne bo nikoli vedel, kdo je. Nič ne vzbudi v ljudeh tako močnega hrepenenja po neomajni lastni identiteti kot kljuvajoča slutnja, da nimajo pojma, kdo so. In pogosto prav neomajna lastna identiteta in nesproščen odnos do nje vodita k temu, da v drugem vidimo absolutnega neznanca in absolutnega sovražnika. Po koncu predavanja o življenju in delu Marge Minco je k meni pristopil psihiater in mi rekel, da obrede in krilatice potrebujemo, da od spomina ne zbolimo, ter da moramo preteklost držati na varni razdalji, ker nas sicer pokoplje. Gotovo, a če od tega našega dvajsetega stoletja nismo niti zboleli, se bojim, da smo pozabili vse in se naučili še toliko manj.

Tovrstna imunost je lahko tudi simptom sprenevedanja, zavračanja. Če zavračamo dejstvo, da so bolezni prejšnjega stoletja, bolezni industrializiranega totalitarizma, do genocida degeneriranega antisemitizma, biološkega rasizma globoko zakoreninjene v naši kulturi, potem ne vemo, kdo smo. In takšni smo lahek plen skušnjavcev, ki nas želijo prepričati, kdo smo in koga se moramo bati.

Obujanje spomina je vedno tudi priložnost, da poveš, kakšen nočeš biti, a se zavedaš, da bi takšen kljub temu lahko postal. Ni obujanja spomina brez te strašljive slutnje, ni pomembnega obujanja spomina brez utemeljenega strahu, da smo lahko tudi mi bodoči storilci in njihovi pomočniki.

Obujanje spomina izhaja iz domneve, da preteklost ni končana, iz zavedanja, da je ideja, ki je porodila tretji rajh, še vedno plodna.

Cenzura in izključitev nista prava odgovora na to plodnost, velik dosežek je namreč, da živimo v deželi, kjer nam oblast ne zapoveduje, kaj je moralno in kaj ni. Vendar to ne pomeni, da je mogoče prestopiti prav vsako mejo. Določeni tabuji so se po letu 1945 postopoma ugnezdili v naši kulturi, in upravičeno; kršenje tabuja ne pomeni vedno osvoboditve, včasih je kršenje tabuja zgolj vrnitev k starim zablodam. Počastitev spomina je torej vedno tudi opomin.

Zgodbe preživelih, tistih, ki so se vrnili iz koncentracijskih taborišč, Judov, Romov in Sintov, političnih nasprotnikov, vključno s številnimi komunisti in socialdemokrati, so zgodbe izjem. Večina žrtev je zapustila taborišča skozi dimnike. Moja mama je bila izjema; njeni starši, moji stari starši, niso bili.

Počastitev spomina je tudi priložnost, da spregovorimo v imenu mrtvih, in v imenu mrtvih lahko spregovorimo le, če besedo prepustimo pričam. Sam bi besedo rad prepustil priči, ki je bila mrtvim zelo blizu, Filipu Müllerju, slovaškemu Judu, članu Sonderkommanda v Auschwitz-Birkenau. V Sonderkommandu so bili večinoma Judje, zadolženi so bili za odstranjevanje trupel iz plinskih komor, striženje trupel, da so truplom ruvali zlate zobe in jih sežigali. Po nekaj mesecih so jih navadno ubili. Poslednji Sonderkommando v Auschwitzu se je jeseni 1944 uprl, skoraj vse njegove člane so usmrtili. Müller v svojih spominih piše tudi o judovskih družinah, ki so se v grozljivih okoliščinah skrivale v bunkerjih nedaleč od poljskega mesta Sosnowiec. SS-ovci so jim prišli na sled zaradi joka njihovih otrok.

Odpeljejo jih v Auschwitz. Ženskam in otrokom ukažejo, naj se slečejo, običajni postopek. Vendar jih ne zaplinijo, temveč postrelijo, kar je nenavadno. Müller ne pojasni, zakaj. Morda tistega dne niso imeli dovolj ljudi, da bi z njimi napolnili plinske komore, s Zyklonom B je bilo treba varčevati. Nacistični morilski stroj je bil poleg vsega drugega namreč tudi gospodarski podvig, plenjenje gigantskih razsežnosti, med katerim so morali tudi pobijati in odstranjevati trupla karseda učinkovito.

Gole ženske in otroke postrojijo pred zid. Nato Müller piše o ženski z otrokom v naročju: »Medtem je Voss, rabelj, nervozno hodil okoli njiju s svojo malokalibrsko pištolo, da bi našel primerno mesto, kamor bi lahko ustrelil otroka. Ko je obupana mati to opazila, se je začela zvirati kot norica, da bi vendarle skrila svojega otroka pred smrtonosnim orožjem. Z rokami in dlanmi je obupano poskušala zaščititi vsak delček njegovega telesca.

Nenadoma je skozi tišino odjeknilo več strelav. Dečka je od strani ustrelil v prsni koš. Mati, ki je začutila, kako ji po telesu teče kri lastnega otroka, je poblaznela in ga zalučala morilcu v obraz, ko je ta že uperil pištolo vanjo. Oberscharführer Voss je osupnil in obstal kot prikovan. Ko je na obrazu začutil še toplo kri, je odvrgetel pištolo in se z roko pogladil po licu.«

Pomenljivo je, da danes poznamo ime Oberscharführerja, medtem ko sta imeni te ženske in njenega otroka pozabljeni, verjetno za vedno.

Če je spominska slovesnost tudi odraz želje po spoznanju, potem so podrobnosti pomembne; spoznanje temelji na poznavanju podrobnosti, torej si ne moremo privoščiti, da bi si pred določenimi podrobnostmi zatiskali oči in ušesa, ker nam kratijo spanec.

Še pred tragedijo te ženske, ki je Oberscharführerju Vossu v obraz zalučala svojega napol mrtvega otroka, so se zgodile volitve, sledili so vladni ukazi, našli so se prostovoljni in manj prostovoljni pomočniki, od katerih jih mnogo nikoli ni končalo v koncentracijskem taborišču, od katerih mnogi nikoli niso nikogar ubili. Pri čemer se je dobro zavedati, da po koncu vojne niso samo Nemci trdili, da niso vedeli, kaj se je dogajalo, in da so zgolj sledili ukazom.

Literarni zgodovinar S. Dresden v svoji študiji *Preganjanje, uničenje, literatura* piše o incidentu, o katerem poroča pisatelj Yehiel De-Nur, ki je objavljajal pod psevdonimom K. Tzetnik. V Auschwitzu v jamo vržejo skupino še živih romskih žensk in otrok, ker so krematoriji preobremenjeni. Nizozemskemu zaporniku ukažejo, naj ljudi polije s kerozinom. Upre se, nato v plamene pahnejo še njega. »Nizozemski *Nee! Nee!* pisatelju še danes odmeva v ušesih,« zapiše Dresden.

Mojo mamo so v Auschwitz deportirali jeseni 1944, kmalu po uporuh Sonderkomanda, o katerem ni vedela ničesar. Sama je povedala, da je bila v Auschwitzu srečna, upanje jo je držalo pokonci; upanje je izgubila šele po osvoboditvi, ko je spoznala vse razsežnosti katastrofe.

Rodila se je v Berlinu leta 1927, leta 1939 je s starši odpotovala z znamenito ladjo St. Louis iz Hamburga proti Kubi, toda Kuba je zaprla meje, Amerika je zaprla meje, Kanada je zaprla meje, in tako jih je naplavilo na Nizozemsko. Moj oče, rojen leta 1912, prav tako v Berlinu, je preživel vojno v različnih skrivališčih. Pogosto je moral lagati, da je dezertel Wehrmachta, sicer ga ne bi vzeli pod streho. O tem je redko govoril, in če je že kaj povedal, mu je ušlo po naključju, mimogrede, a nekdo, pri komer se je skrival, mu je nekoč po vojni priznal:

»Če bi vedeli, da si Žid, te ne bi spustili v hišo.«

Ohranil pa je stike z družino, pri kateri se je skrival v Rotterdamu. Enkrat na leto sva jih skupaj obiskala. Imeli so kletko z belimi miškami.

In spoznal sem še prodajalca slanikov na tržnici na amsterdamskem Rokinu. Čeprav smo stanovali v četrti Rivierenbuurt, se je moj oče tja odpeljal s tramvajem številka 25 in ga obiskal na stojnici, bila sta vojna znanca; prodajalec slanikov je bil član odporniškega gibanja. Včasih sem šel zraven, in čeprav sta se s prodajalcem dobro poznala, nista nikoli govorila o ničemer drugem kot o slanikih. To je bila zame vojna, ko sem bil še otrok: bele miške v kletki, prodajalec slanikov na Rokinu, sreča v Auschwitzu.

Takrat nisem niti slutil, da bom nekaj desetletij pozneje kot kolumnist nizozemskega časopisa prejel ogromno brezsravnih antisemitskih elektronskih sporočil. Takrat sem bil še prepričan, da je tabu prevelik. Bil sem naiven.

A seveda je logično, kajti če danes govorimo o določenih skupinah ljudi na način, ki spominja na najbolj temačne čase dvajsetega stoletja, če je to postalo nekaj povsem običajnega, potem se prej ali slej na tak način znova začne govoriti tudi o Judih.

Tako je bilo meni že od samega začetka jasno: ko govorijo o Maročanih, govorijo o meni.

»Ne razumem, ne prenesem, da človek človeka ne sodi po tem, kaj je, temveč po skupini, ki ji pripada,« je Primo Levi pisal nekemu nemškemu prevajalcu v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.

Izjava, ki bi si jo morali ponavljati tedensko, morda celo sleherni dan, četudi le zato, da se spomnimo, kako so besede lahko strupene.

To, da bi moral Nizozemec v Auschwitzu s kerozinom politi žive ženske in otroke, se je nekoč namreč začelo z besedami, z nagovori politikov.

Zlasti v današnjih sekulariziranih časih bi morali poslanci in ministri torej sprejeti breme odgovornosti in ljudem postati zgled – ne dopustiti, da beseda postane strup, ne pozabiti, da je država sicer nujna, a je obenem tudi potencialno zlo, ki lahko z brezbržno prepričanostjo vase zmrvi svoje ljudi, cele skupine svojih prebivalcev.

Ženska, ki je svojega napol mrtvega otroka vrgla v obraz Oberscharführerja Vossa, nam bodi v opomin. Nizozemec, ki je zaklical *Ne! Ne!*, se uprl in živih žensk in otrok ni hotel politi s kerozinom, čeprav je nato sam končal v ognju, nam bodi v opomin.

Prevedla Mateja Seliškar Kenda

Prevod je finančno podprl *Nizozemski sklad za literaturo* v okviru mednarodnega projekta »S prevodi do boljše družbe«.